

Lunds universitet
Litteraturvetenskapliga institutionen
Handledare: Per Erik Ljung
Seminarium: 060531

Henrik Schönbeck
770727
D-uppsats
LIV 031

VÄGNÄTET FÖRE OCH EFTER
”DEN STORA TIDENS VÅG”

EN EKOKRITISK STUDIE I HARRY MARTINSONS
ROMAN: *VÄGEN TILL KLOCKRIKE*

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1.	INLEDNING	s. 3
	1.1.2. VÄGARNAS HISTORIA	s. 4
	1.1.3. EN LITTERÄR UPPGÖRELSE	s. 4
	1.2 EKOKRITIK	s. 5
	1.3 METOD	s. 6
2.	ETT NYCKELFYND	s. 7
	2.2 KLOCKRIKE SOCKEN	s. 9
	2.3 BARNETS FÖRESTÄLLNING	s. 12
	2.4 VANDRINGENS MEDITATIVA ASPEKT	s. 13
	2.5 DEN ETNOGRAFISKA BLICKEN	s. 15
	2.6 TADLET	s. 17
	2.7 KREATIVITETSPSYKOLOGI	s. 19
3.	EN NYCKELROMAN	s. 21
	3.2 BÖÖK INTRODUCERAR BILVÄGEN	s. 23
	3.3 LUFFARENS MÖTE MED BILEN	s. 28
	3.4 IVAR LO	s. 31
	3.5 AXNE DEN ÅNGERFULLE	s. 35
4.	AVSLUTANDE DISKUSSION	s. 38
5.	NOTHÄNVISNING	s. 42
6.	KÄLLFÖRTECKNING	s. 44
	PRIMÄRLITTERATUR	s. 44
	SEKUNDÄRLITTERATUR	s. 45

1. INLEDNING

Bokens huvudperson Bolle lämnar hantverkaryrket bakom sig och beger sig ut på en livslång vandringsfärd längs det svenska rikets landsvägar. Det är riktigt som han säger, att Sverige, ”vars kartbild liknar ett spår efter en mänskofot”¹. Fotavtrycket har en filosofisk innebörd: Sverige är ett rike att vandra i och bebos av ett vandringsälskande folk. Många är de bofasta svenskar som än idag, i postmodern tid, har vandringen som ett fritidsintresse. För många är motionen drivkraften, för ett fåtal är det den dröjande naturupplevelsen som är hänförelsen. Den postmodernistiske utomhusmotionären kan ses vandra, med raska steg, varv efter varv i motionsslingorna, eller i lugn takt på vandringslederna längs fjäll och strand. Det kan hända att många av dem kör bil till strövområdet. I Halens strövområde utanför Jämshög finns en stor parkeringsplats för de som färdas dit med bil. För några är motionen enbart en bantningsmetod – men det finns också dem som ser andra värden i att gå. Vandringen är meditativ; att vandra i naturen är ett bra sätt att koppla av från civilisationens och trafikens stress. Det sägs också att vandringen stimulerar den del av hjärnan som frammanar kreativa impulser, som är av stor betydelse för exempelvis en författare.

I de svenska bokhandlarna finns ett rikligt sortiment av böcker om den svenska naturen, liksom kartor över vandringsleder och smultronställen både innanför och utanför stadens gräns. Är vandringsinstinkten en myt eller en djupt rotad drift i den mänskliga naturen? Det är ingen frågeställning som jag avser att besvara i denna studie vars utgångspunkt är skönlitterär en bok från 1948: *Vägen till Klockrike* av Harry Martinson (1904-1978) – boken om den hemlöse vandraren (luffaren) Bolle. Berättarens civilisationskritiska inställning går att lyfta in i vår samtid ty än idag

finns det hemlösa som av olika anledningar hamnat utanför samhället.

För merparten av de förindustriella luffarna i *Vägen till Klockrike* är vandrigen en drift; men drivkraftens ursprung tycks vara det nomadiska levernet i samklang med en vantrivsel i civilisationen. Enligt mig finns det ett budskap i boken: Den riktige luffaren är en förindustriell människa – och de proletärer som stannar kvar inne i civilisationen är, enligt Martinsons definition, inga ”riktiga” luffare.

Vägen till Klockrike är en mångtydig bok som kan läsas på många olika sätt. Framförallt är det luffarnas historia som berättas (hur världen ses utifrån luffarens perspektiv), men i bokens underströmmar berättas också andra historier. Handlingen är öppen och lämnar stor makt åt läsaren i tolkningen över betydelsen. Jag läser boken på två sätt: Som de svenska vägarnas historia och som en litterär uppgörelse med trettiotalslitteraturen. I båda läsarerna läser jag utifrån ett ekokritiskt perspektiv.

1.1.2 VÄGARNAS HISTORIA

Långt innan bilismens intåg i Sverige fanns ett landsvägsnät, ett vägnät av småvägar, tålmodigt anpassade till den rådande terrängen. En som trivs med att vandra på dessa vägar i *Vägen till Klockrike* är bokens portalfigur: Bolle (som kan betraktas som en landsvägluffare). Med eller utan sina luffarkollegor vandrar han på landsvägarna i det förgångna och förindustriella Sverige, i en tid före de rätade, asfalterade bilvägarnas inmarsch. Bolle tillhör en grupp förindustriella vandrare som av olika anledningar valt, eller tvingats leva bortom samhällen och städer. De försörjer sig primärt genom tiggeri eller tillfälliga arbeten hos bönder och andra bofasta som lever på landsbygden där landsvägen passerar. Bokens inre tid utspelas i det förindustriella Sverige, som i bokens nästsista kapitel:

”Den stora tidens väg” övergår till att likna det moderna och industriella Sverige.

Vägarnas historia kan läsas på två sätt. Det ena är den förindustriella vägens historia. Det andra är att se bortom det konkreta och se vägen ur ett filosofiskt perspektiv². Den filosofi som åberopas är framförallt taoismen; den urgamla kinesiska vishetsläran, som har just betydelsen: läran om vägen.

1.1.3 EN LITTERÄR UPPGÖRELSE

Enligt litteraturkritikern Staffan Björck kan boken läsas som ”den fullmogna frukten av 30-talsgenerationens samlade andliga och lekamliga erfarenheten”.³ Boken har en allegorisk dimension, fullspäckad av symboler och karikatyrer och kan också läsas som en summering av trettioalets svenska litteratur. Med andra ord: för att förstå bokens allegoriska betydelse måste jag läsa mer än bara *Vägen till Klockrike*, inte minst de böcker som skrivs ett decennium innan boken publiceras.

I *Vägen till Klockrike* gör författaren gör upp med sånt som han både var för och emot. Som den konspirationspersonliga kritiker jag är, kan jag naturligtvis inte låta bli att frossa det som Martinson är emot. Jag väljer därför att titta in i några av de litterära verk som författarna Fredrik Böök och Ivar Lo Johansson skriver under trettioalet; för att tydliggöra en polemik i livshållning och syn på moderniteten och den förindustriella naturen. Harry Martinson är en antagonistisk författare som drivs av agg, inte bara mot modernitetens världsbild och civilisationen, utan även mot kollegor och litterära motståndare som står bakom sånt som indirekt förstör naturen och eliminerar bullerfria miljöer.

1.2 EKOKRITIK

Vi västeuropéer lever i ett postmodernistiskt samhälle med en ekologisk grundsyn vars mål är att öka individens medvetenhet om att naturen är hotad av människans urartade konsumtionsbehov. Den skönlitterära läsaren och lyrikvännen bör anpassa sitt beteende och behandla naturen med vördnad. Medvetenheten förs vidare till universiteten som rustar upp vetenskapen med nya discipliner och det märks framförallt i litteraturvetenskapen som öppnar upp för nya perspektiv att läsa och tolka litteratur.⁴

Den gröna och vida naturen är bakgrunden för all dikt, den är den djupa fonden. Och dess källa vandrar med oss, oberoende av tid och tider.⁵

Med Harry Martinsons syn på naturen i litteraturen (som förkunnas i *Svärmare och harkrank* år 1937) i åtanke kastar jag mig in i 2000-talets litteraturvetenskap, där en ny vetenskaplig disciplin, vid namn ekokritik, är i färd att mogna och erkännas. Som en ekokritisk litteraturvetare lägger jag tonvikten på författarens och textens förhållande till den såväl den andliga som den fysiska miljön.

Många av de svenska arbetarförfattare som är produktiva på trettioalet är alls inga framstegsoptimister som hyllar civilisationen och den modernistiska världsbilden, utan förespråkar hellre en anspråkslösare livsform och en reduktion av behoven. De ser exempelvis, liksom Harry Martinson, tillbaka på värdet i ”det kvalificerade hantverkets eftertänksamma visdom”⁶ och den som läser romaner av generationskamraterna Eyvind Johnson, Gustav Sandgren, Vilhelm Moberg och Jan Fridegård anträffar liknande värderingar och livshållningar. De härstammar alla från en förindustriell tid och har upplevt industrialismens utveckling på nära håll. De är allesammans skarpögda etnografer som ser med ”den rannsakande blicken utifrån och nerifrån på de bofasta i samhället”.⁷

1.3 METOD

När jag gör en texttolkning av *Vägen till Klockrike* försöker jag först och främst att tränga mig in i författarens medvetande som den belgiske litteraturteoretikern Gustave Poulet kallar för ”identifikationskritik”.⁸ Hur tänker författaren när han skriver *Vägen till Klockrike*? Har boken ett budskap? Jag gör inga anspråk till att degradera mig själv till en ”passiv läsare”, eftersom min läskompetens är av största vikt i textens betydelse. Jag måste läsa mycket annat än *Vägen till Klockrike* för att kunna närma mig författarens intentioner på rätt sätt. Metoden är i bokens andra avdelning mer komparativ eftersom jag där använder mig av en omfattande intertextualitet. Jag är en implicerad läsare och en aktiv deltagare i textens produktion och betydelse. Jag strävar efter att ”konkretisera konstverkets potentiella mening”, samt utfylla eventuella ”oklarheter och tomrum i texten”.⁹

Jag läser brev, kommentarer, recensioner och annan sekundärlitteratur som är relevant i studien. Martinsons tidigare verk har jag sen tidigare bekantat med när jag skrev en c-uppsats med titeln: *Modernismens inre tragik – En ekokritisk studie i Harry Martinsons prosa 1932-40* (2005).¹⁰

2. ETT NYCKELFYND

Varje uppmärksam läsare av 'Vägen till Klockrike' har säkert lagt märke till vilken betydelsefull roll socknen och häradet spelar i den värld som blev luffarens rike och på samma gång deras öde. Så blev den slutgiltiga versionen skriven.¹¹

Vägen till Klockrike – boken om luffaren är inget nytt projekt. Enligt litteraturkritikern Staffan Söderblom (1949-) har Martinson filat på luffarromanen i tio års tid.

Berättelsen uppstod och återkom i tre versioner, först den tredje blev tryckt.¹²

Formen är modernistisk trots att scenen bär till stor del en förindustriell formvärld. Berättelsen är episodisk men hålls ihop av en röd tråd i form av Bolles vandring, det svenska vägnätet och förskjutningen av målet: Klockrike socken. Dispositionen och handlingens fria kronologi får jag som läsare, med all rätt, ifrågasätta, eller beundras av. Episoderna lever sina egna liv och kan läsas som fristående. Bokens författare verkar ha oförmågan att planlägga verkets helhet, eller bryr han sig helt enkelt inte om den litterära kompositionen. Jag får intrycket av att berättelsen, i sina bästa stunder, tillkommit intuitivt och undermedvetet, trots att en del av stoffet är hämtat från andra litterära verk av sig själv, eller av andra författare. Oförmågan och oviljan att strukturera och organisera helheten är för övrigt också det typiskt för en poets variation av spontana ingivelser i en diktsamling. När Harry Martinson skriver prosa är det en poet som skriver prosa. Prosatexten utmärker sig av en lyrikers egendomliga språk.

Tidigare hade en realistisk och en romantisk version av romanen retuscheras av förlaget, och med andra ord blev *Vägen till Klockrike* ”till under en lång följd av år och genomgick under denna tid många förvandlingar.”¹³ Ännu tidigare, redan på sommaren 1937, den 14 augusti, i tidskriften *Vi* publiceras en novell undertecknad Martinson. Titeln lyder: ”Vägen till Klockrike” och handlar om en luffare som går på en väg.

Han går och går och åren med honom. Underligt, tänkte han, att jag nu inte kan minnas var Klockrike ligger. Och då kommer en tanke som han måste värja sig mot: *gå mot bestämda klockslag*. Var går vägen till Klockrike?¹⁴

Novellens luffare är en förvirrad och desorienterad sagofigur, inte alls bevandrad med taoistisk visdom som Bolle. Kanske beror det på att novellens luffare vandrar på samtidens vägar? Bolles vandring är till största del förlagd i det förindustriella Sverige. Novellen kan visst vara ett frö till den berättelse som under fyrtiotalet utvecklas till roman. På så vis är själva grundidén ett trettioårsprojekt som mognar under fyrtiotalet.

Poängen med att gå på de förindustriella vägarna är att geografin har en helt annan innebörd, inte minst de geografiska namnen (som emellanåt får pittoreska, arkaiska innebörder). Det förindustriella Sverige är ett glest befolkat bondeland indelat i socknar och hänader. Litteraturkritikern Kerstin Olsoni skrev att ”först när författaren tillgrep den socken- och häradsindelning, som var Sveriges på Bolles tid och förankrade filosofin geografiskt, var arbetet slutfört”.¹⁵

Vad boken skulle heta hade jag redan från början klart för mig, och kanske var det just titeln som till slut ledde mig fram till vad som skulle bli den tredje och sista versionen. Det skedde en dag när jag upptäckte att de gamla luffarnas geografi inte var den moderna, men socknarnas och den gamla häradsindelningens.¹⁶

Nyckelfyndet är alltså poängen med att hämta verkliga geografiska platser från den förindustriella kartboken och föra in dem i Bolles värld.

Klockrike hette en socken i Bobergs härad.¹⁷

När luffarna talar om den svenska geografin talar de inte om samhällen och byar utan om socknar, hänader och landskap, bortom

civilisationens moderna nybyggen. Bokens författare gör med andra ord en litterär poäng av att nämna olika geografiska namn.

2.2 KLOCKRIKE SOCKEN

Enligt den kinesiska traditionen är ”dao” den väg som människan ska gå i världen. Taoismen är läran om vägen. Apropå bokens titel: *Vägen till Klockrike*, bör läsaren inte hänga upp sig på själva målet Klockrike, socknen dit vägen leder. När målet väl är nått, ja då är vägen slut. Enligt den rättfärdige taoisten är det ”vägen” som är målet. I Martinsons första prosabok *Resor utan mål* återges sjömannens tankar när hans fartyg lämnat Reykjaviks hamn.

Vi kanske aldrig mer skulle komma till sagornas ö. Sagornas ö är bäst att läsa om i böcker.¹⁸

Ungefär samma koncept återkommer i Bolles föreställning om Klockrike. Bokens Klockrike socken är en hemlighetsfull plats som luffarna längtar efter och strävar att nå. Luffarna läser Klockrike ”på vägvisarens östra vinge”, men eftersom ”De ridande” patrullerar där, undviker de att vandra den vägen. ”De ridande” är den ridande landsvägspolisen som av stöd i lösdriveriparagrafen från 1885, gör Klockrike till en ickepasserbar socken för luffaren. Samtidigt får den ridande landsvägspolisen den paradoxala funktionen att låta utopisten att fortsätta drömma.

En luffare som lutade mot det naiva gav sig till att tro att han skulle kunna nå Klockrike.¹⁹

Luffarna nöjer sig med den skönmålade föreställningen om denna plats. Enligt Söderblom handlar ”boken om en drömd trakt, ett hemligt paradys någonstans på jorden, socknen Klockrike, dit luffarna ständigt är på väg, men dit ingen egentligen når”.²⁰

Vill man till Klockrike får det ske i drömmen. Det är därför drömmen är till.²¹

När den fysiska närvaron i Klockrike ideligen förskjuts framåt längtar jag som läsare efter att få se hur Klockrike återges inifrån, och när jag längtar, föreställer jag mig i fantasin hur det kan se ut där. Den estetiska njutningen i förskjutningen av handlingen är kontentan av läsarens längtan efter målet. Den hålls vid liv tack vare att Bolle ännu inte lyckats besöka denna socken i boken, eller att berättaren ännu inte beskrivit den inifrån. Klockrike får i boken, en djupt andlig innebörd. I boken symboliserar Klockrike socken drömmen och vikten av att hålla drömmen vid liv.

I själva verket finns det ingenting som talar för att Bolle, eller någon annan av bokens luffare, någonsin kommer att passera denna, av luffarna mytomspunna socken, inte så länge den ridande landsvägspolisen är observant på obehöriga lösdrivare. Först när polisen är borta lyckas Bolle vandra genom Klockrike socken. Ur en metapoetisk aspekt tar också berättelsen om Bolle slut när han äntligen utforskar socknen inifrån. När målet Klockrike väl är nått finns det inte mycket mer att tillägga. Då återstår ålderdomen och döden.

Klockrike hette en socken i Bobergs härad. För dem som bodde där var den en vanlig socken.²²

Luffarens utopi är en plats bortom samhällenas rutiner och organisationer; en plats med landsväg och förindustriell natur. En plats där det nomadiska och taoistiska levernet är möjligt.

[F]ör luffarna var den ovanlig och svår att nå. Den låg precis på halva vägen mellan två distrikt som bägge hade ridande landstingspolis. Så blev Klockrike en ort som ständigt återstod, som ständigt var i reserv så att säga. En drömsocken.²³

Varje läsare bildar sin egen uppfattning om hur Klockrike ser ut. Den feministiske utopisten ser sitt Klockrike som ett jämställt samhälle. Den socialistiske utopisten ser sitt Klockrike som ett klasslöst samhälle utan förtryck. Finns såna samhällen i verkligheten? Hur ser vägen ut som leder dit? Min bild av Martinsons Klockrike är utopin om ett ekologiskt leverne, en plats där människan väljer bort maskinen och är medveten om naturens värde och det tryck som civilisationsprocessen utsätter landskapet för. I *Aniara* (1956) liknas berättarens bild av Karelen som en drömd trakt. Utopin är i detta fall en minnesbild.

Men jag själv satt tyst och tänkte på det härliga Karelen,
där jag en gång hade levat, där jag dröjt en livstid över
vistats mer än tretti vintrar och i tjugonio somrar²⁴

2.3 BARNETS FÖRESTÄLLNING

Minnet inte bara förskönar. Det återger också, bara alltför svagt, den riktiga skönheten, sanningen om skönheten i efterhand.²⁵

Klockrike kan också vara en symbol för barndomens värld, eller rättare sagt: Barnets gröna och outvecklade syn på geografi och människor. I Harry Martinsons fall: Det göingska, eller nordblekingska landskapet, och de tidigaste åren när familjen ännu är intakt. Det är av mindre vikt att han i denna idyll upplever en tuff och miserabel uppväxt. 1946 skriver Martinson en artikel vid namn "Sällsam provins" som publiceras i den blekingska tidningen *Bygd och natur*. Där skildrar han korsningen mellan den vuxne hemvändarens erfarenhet och barnets föreställning om barndomslandskapet. Föreställningen som Martinson bär med sig i vuxen ålder, ter sig främmande den rådande verkligheten.

För dem som lämnat sin hembygd i unga år och sedan på länge inte återvänder dit, förblir hembygden något som inte riktigt får plats i geografin.²⁶

Det finns en kulturestetisk anledning, att som vuxen, undvika att återvända till platsen. Barnets syn på omvärlden är en syn som aldrig kan återskapas.

Det första, som vid ett återbesök slår en är att man i sin fantasi gjort avstånden mellan byarna, över hedar och genom skogar så mycket större än de i verkligheten är. Den bokskog man i sin minnesmättande dröm har gjort mångmilavid går man vid återkomsten igenom på en halvtimme. Den skogssjö man i sin barndom rodde mil efter mil i längs en månstrimma, som föreföll räcka till världens ände, ter sig vid ett återseende som ett tämligen blygt litet vatten.²⁷

Artikelförfattaren beskriver återbesöket som en desillusion.

När sedan längre fram i livet nästan allting revideras, förblir denna första barnliga föreställningsvärld oreviderad och det sagobetonade förblir en intakt värld i djupet av ens medvetande. Min inställning till min födelsebygd är lika osaklig som en dröm om en dröm.²⁸

Barnets ”föreställningsvärld” har en filosofisk innebörd som liknar den betydelse som Klockrike socken har för luffarna i *Vägen till Klockrike*. Ordets makt i all ära, men minnets makt är större. Vägen går inåt till minnet från de tidigaste barndomsåren. Den ridande polisen som hindrar Bolle för att ta sig dit får den paradoxala betydelsen att fungera som symbol som ”denna första barnliga föreställningsvärlds” beskyddare.

2.4 VANDRINGENS MEDITATIVA ASPEKT

När Bolle vandrar längs den förindustriella landsvägen händer det att texten övergår i en vackert återgiven naturskildring.

Orsakerna till att man gick landsvägarna år efter år var tusen. En av de vackraste orsakerna var skogarna, skogen. Skogarna hade ett sätt att gömma sig själv bakom sig själv från träd till träd, från ås till ås och aldrig upphöra att ge löften om något fördolt.²⁹

När vandraren går på vägen flyter språket och det hamras in i läsarens medvetande. Enligt Staffan Björck hålls boken ihop av ”vägrytmen”.³⁰ Fredrik Nietzsche har en speciell beskrivning av den musikaliska rytmen som har funktionen av att vara ett redskap för människans minneskonst.³¹ Rytmen har en förtrollande verkan på den dansande människans vilja att hålla takten och på liknande sätt håller vandraren takten i ”fötternas steg” och på så vis också i ”själen”.³²

Skogen med sina ständiga skiftningar av form och ljud, skugga och ljus övertalade den vandrare som gick i den att ständigt förvänta sig något, eggade mörkt till ständigt nya serier av aning, den ena aningen bakom den andra utan slut. Och så var det också med landsvägen som gick genom en skog, den tog drag av skogen omkring och lovade allt. Den sade: följ mig bortom kröken vid storgranarna där. Och när man kom dit lovade den omigen, att bortom nästa krök, där ska ni få se.³³

Emellanåt övergår naturskildringen i prosalyrikiska partier som bär prägel av lyriska ordföljder, stoff och rytm. Samtidigt är självaste vägs skylten i sig lyrik, i föreningen mellan geografi och poesi.

Ur den grå klungan av luffare som satt i triangelns mitt reste sig vägvisaren i höjden likt en stelnad flöjel: Väg till Rosensjödalen. Väg till Klockrike. Väg till Rök.³⁴

När genren prosalyrik förs på tal tänker jag mig en prosatext utan versens metriska form, späckat med alternativa ordval som avviker från etablerade vardagsuttal.

Så fortgick det krök efter krök, och många var de ynglingar som hade blivit luffare på det sättet, av sin egen förväntans bundenhet till vägormen, krök efter krök, mil efter mil.³⁵

En rytm uppkommer i den friktion som språket utsätts för i en återkommande växling mellan starkare och svagare moment. Det kan ske i variationen mellan korta och långa meningar eller i växlingen mellan betonade och obetonade stavelser. Men det kan också ske i upprepningar: ”krök efter krök, mil efter mil”.³⁶

2.5 DEN ETNOGRAFISKA BLICKEN

Etnografi är en vetenskaplig disciplin som studerar social-kulturella strukturer och processer i samhället. Bolle är en självlärd etnograf som studerar de bofasta med ”den rannsakande blicken utifrån och nerifrån”.³⁷ Mötet med det främmande är en intressant konsekvens (för läsaren) när berättaren skildrar en karaktär som befinner sig i ständig rörelse. Bolle ser de bofasta människorna ur ett underifrånperspektiv, och det är därför tacksamt för en författare att skildra intrycket utifrån det perspektivet – med en viss distans, underifrån eller från sidan om. Luffaren, enligt många, den lägst stående av alla medborgare upplever mötena ur ett underifrånperspektiv, men som i boken lyfts upp till ett uppifrånperspektiv.

Människan består av sina perspektiv. Luffaren hade många, kanske alldeles för många. Hans vägar voro nätverk och hans vyer det vandrande utsiktstornets. Ja, strängt taget var yrkesluffaren den mest erfarna typ av levande och vandrande utsiktstorn som Sverige någonsin ägt eller kommer att äga. Han var full ända in i själen av perspektivuppfattningar, sina egna och andras, och hade en enorm

kunskap av ett slag som gick att omsätta eller tillämpa. Och det kanske var detta som var det svåraste, och stundom det bittraste för honom, att själva hans erfarenhet var hemlös, emedan de bofasta aldrig hade bruk för hans pussel av verklighet utan istället spottade på den och misstänkliggjorde den.³⁸

2.6 TADLET

För de bofasta är luffaren en främling trots att han härstammar från samma land och talar samma språk. Luffaren är en okänd främling som den bofaste ofta är rädd för. De bofastas överdrivna rädsla är något som luffaren lägger märke till. I sin tur är luffaren överdrivet rädd för att skrämmas.³⁹ Det är rädslan för rädslan som är ”tadlet” och det är tadlet som plågar och skrämmer Bolle mest av allt och han tvingas att anpassa sig efter de bofastas rädsla. Den bofasta mannen som har kvinnor i huset föraktar luffaren mer än andra.

Bolle bemöts bäst av de som är obotligt sjuka eller ensamma kvinnor som inte ser andra karlar än de egna släktingarna. I boken ser kvinnorna en ”ödesgemenskap” i luffaren.⁴⁰

De är bondhustrur, eller ogifta hemmadöttrar, ’hårt hållna’, kvarblivna i en allt djupare ensamhet. De är förtryckta av sina herrar, makar och fäder, instängda i en trång tillvaro, kontrollerad, misstänksam.⁴¹

Kvinnan bär på en hemlig dröm om fjärran land. Hon drömmer sig bort i böckernas värld, i reseskildringar och kärleksböcker. Hon vill slå sig fri men samtidigt behålla sin integritet i skvallrets och vidskepelsens förindustriella Sverige. Den bofasta mannen i sin tur gör allt för att hålla fast kvinnan. Luffaren vill inte väcka den bofasta mannens ”svartsjuka och vrede”.⁴² Kvinnan ser i luffaren ett slag av frihet, men luffaren vågar inte titta på kvinnan eftersom han är rädd för att skrämmas, ty ”i blicken som klättrar på en kvinnas kropp avslöjar sig våldtäktsmannen”.⁴³

För att undvika en eventuell åtrå av kvinnan ”masturberar han i loghöet innan han somnar”.⁴⁴ I denna stund förevisas en reduktion av Bolles sexuella behov.

Bolle var nu på väg att bli den riktige luffaren, med tunna kläder och två tomma händer. Han var lös och ledig som en häst utan sele, men denna ledighet var inte frihet men en tyst eftergift åt de bofastas utsagda krav om vapenlöshet hos den som gick på vägen. Hans frihet från paketer, bylten eller bördor att bära, var en lös och stilla lydnad under andras rädsla för att han i bylten eller bördor skulle kunna ha skjutvapen, kniv, kanske yxa. Paket kunde betyda tjuvgods, käpp kunde betyda vrångvresighet och uppfattas som hotande knölpåk. Tändstickor kunde leda tanken till mordbrännare, vänlighet mot barn kunde tolkas som inledning till barnaröv.⁴⁵

Behaget med att skriva en pittoreskroman om en vandrande huvudfigur i rörelse är, som jag nämnde, att författaren ideligen får tillfälle att roa sig med att beskriva nya miljöer, nya platser och nya personligheter. I episoden ”Att komma in från vägen” skildras Bolles val av hus när han måste tigga.

Han bestämde aldrig i förväg vilket hus. Bäst var att rycka sig själv ur den gående sömnen och plötsligt gå in i något av dem.⁴⁶

Att lämna vägen och vandrigen för att knacka på i husen och tigga är ett nödvändigt obehag. Stundom bemöts han väl, men alltför ofta blir han tadlad.

Det fanns hus där mänskorna var sådana att man så snart man kommit innanför dörren tyckte sig ha kommit in i en bösspipa genom vilket skottet när som helst kunde slungas ut mot det fria och det vida. Man kände att man stod i en bösspipa och att det gällde att bugande dra sig baklänges ut genom mynningen före urladdningen.

I husen fanns änglar, i husen fanns djävlar. Där fanns helgon och knölar, dvärgar, jättar och troll, skarpsinniga utfrågare, dumma tatlare, grymma förhörare, vänliga själar, våldtäktsrädda kvinnor, jesusviskande fröknar, basröstade rytare, jämmerröstande smålänningar med tunna läppar och munnar som liknade smala springor för tunnslitna och tusen gånger tummade slantar.⁴⁷

Är det någon som ideligen bemöts av det bästa och det sämsta hos de bofasta så är det luffaren. Inför luffaren måste inte den bofaste göra sig till med ett förfinat yttre. Luffaren bemöts såväl av hat som av välvilja och med andra ord bekantas luffaren, mer än någon annan, med människornas ondska och godhet. Vid ett tillfälle hamnar Bolle i en dispyt med en manlig husägare som håller en kratta i handen.⁴⁸ Mannen får syn på Bolle i sin välskötta trädgård, och kallar honom för en lus och hotar att ge honom stryk. Husägaren anser sig bo i en trivsam och fridfull idyll där ett störande element som luffaren naturligtvis inte är välkommet. I trädgården sitter husägarens vackra dotter som naturligtvis skyddas från olämpliga kavaljerer som en luffare må vara. För Bolle är dottern ”verkligare men dock ouppnåeligare än paradiset”.⁴⁹ Oftast undviker Bolle att säga för många ord i onödan, dels för att inte reta upp den bofaste,⁵⁰ dels för att han inte tror på den ”flabbiga tanklösheten”.⁵¹

Ett undantag sker när Bolle vänder ”den kinesiska sidan till” då ”mannen med krattan” bemöts med en kärleksfull tillrättaviseelse.

- Hörde ni vad jag sa? På den grunden var det som jag underströk att ni är en lus. Att ni aldrig har arbetat. Förstår ni det?

Bolle vände den kinesiska sidan till.

- Jo, jag förstår att min herre menar så. Och att min herre behagar tycka så. Och till min herres behag kan jag bara svara, att min herre nog säger det han sagt av kärlek till sanningen. Det står ett skimmer av ljus kring min herres panna. Det viskar kärlek till alla människor kring min herres steg.⁵²

2.7 KREATIVITETSPSYKOLOGI

Emellanåt överraskas jag som läsare av berättarens finurliga beskrivningar och uttryck som är för mig tidigare okända. Metoden att kasta nytt ljus över ting eller en företeelse benämner litteraturteoretikerna som en desautomatisering. Begreppet kommer ursprungligen från futurismen och myntas 1914 av formalisten Viktor Sjklovskij. Han tydliggör skillnaden mellan ett vardagligt och litterärt språk. Det vardagliga språket präglas ofta av konventionella och förutsägbara repliker, medan i det litterära språket finns en strävan efter originalitet och nya formuleringar och uttryck.⁵³ Något som återkommer i Martinsons dikt och prosa är de språkliga finesserna: främmandegörningen och metaforerna.

Det händer stundom, som jag visat tidigare, att vandringen stannar upp för att skildra naturen och en emotionellt återgiven väderleksrapport genom Bolles ögon. När Bolle är stilla är det istället det som iakttas som är i rörelse.

Stackmoln höjde sig som ångexplosioner bakom den fjärran horisontens smala kantfrans av skog. Man kunde tyckt att de var milshöga molngubbar som gjorde hands up för åskan som hördes gå på avlägset håll. (s.187)

Metaforen hämtades ur molnens gestalt och liknas med något i Bolles tankevärld. De oväntade metaforerna och associationerna, som känns igen från många av Martinsons naturdikter. Ett exempel är den berömda naturimpressionen "Kväll i inlandet" ur *Passad* (1945) där samspelet mellan fritt vandrande boskapsdjur och den svenska naturen skildras. Boskapsdjuren stirrar "med gröna ögon" när den instinkfullt vandrar ned till insjön för att släcka sin törst.

Och insjön håller till alla munnar

sin jättesked.⁵⁴

Naturimpressionen avslutas med en oväntad främmandegörning, perspektivet förflyttas från korna till insjön som håller upp sin sked mot de törstandes munnar. Det är en konstnärlig prestation att beskriva en företeelse på ett sätt som om det aldrig någonsin tidigare beskrivits. Dessutom är det en hyllning till den svenska jordbrukspolitikens syn på djuren, men också en bild av ett skogsland som skonats från världskrigens fasor.

När Bolle en sommarkväll ser ut över Vänern återkommer stämningen och tystnaden från ”Kväll i Inlandet”.

En gyllene kväll vid Vänern. Begynnande solnedgång. En blank eldfärgad dyning vandrar in mot Lilleskog. Hunnebergs höga tvärstup. Där uppe står ibland älgar och ser ut över detta innanhav. Riket är stort. Så stort att det bär sitt eget hav i famnen. Och i varje kväll i solnedgången vagnar det sitt hav till ro.⁵⁵

Återigen undviks hänvisningar till etablerade perspektiv; istället dekorerar språket med nya beskrivningar och företeelserna ses ur nya synvinklar. Detta är Martinsons ständiga sökande och strävande efter nyskapande, vilket är en kännetecknad egenskap hos kreativa människor och konstnärer. Kreativitet är ett flertydigt begrepp men i vardagligt bruk handlar det om en flexibel förmåga att kunna se tingen ur olika håll och byta infallsvinklar eller att tänka i andra banor och leva sig in i andras tankesätt. Det handlar också om förmågan att lösa problem liksom att anpassa sig. Kreativitet kan också användas i en dispyt, antingen som en konfliktlösning, eller i negativt syfte: som agitation. Den retoriska förmågan, eller konsten att argumentera för sin sak är också är också något som faller inom kreativitetens ramar. Jag tänker nu i uppsatsens nästa avdelning visa hur Martinson använder sin kreativa förmåga till att smäda (på ett

mycket listigt sätt och med glimten i ögat) två litterära motståndare: Fredrik Böök och Ivar Lo-Johansson.

3. EN NYCKELROMAN

Förmågan att rasera och återskapa utnyttjas flitigt av den störste poeten, men sällan förmågan att angripa.[---] De största poeterna segrar med sin närvaro – inte genom rådslag, strid eller instuderande bemödanden.⁵⁶

Citatet är hämtat ur Walt Whitmans förord i *Leaves of Grass* (1855). Den besinnade taoistiska visdomen i all ära, men Martinson är inte enbart naturidyllikern som sjunger den orörda naturens lov och ondgör sig över civilisationen. Det händer också att han smädar litterära motståndare på ett förbryllande och indirekt sätt. Det ligger nära till hands att åberopa Fredrik Nietzsches tankar om den ickelyriska litteraturen:

[D]e opoetiska, de så kallade prosamänniskorna [...] skriver och talar [...] aldrig annat än dålig prosa.⁵⁷

Martinson är ingen anhängare av Nietzsches övermänniskoideal – tvärtom är han en förespråkare av det enkla. Ändå finns det en definition mellan vad som är bra och dåligt i litteraturen. Dåligt eller bra, är för Martinson, för eller mot exploateringen av naturen; för eller mot naturförstörelsen. Han använder sig av naturen, ett oslagbart vapen mot sina trätobröder i sin kamp mot skönmålandet av den modernistiska världsbilden i litteraturen. Han för en kamp mot de litteratörer som (under trettioalet) vägrar belysa civilisationens förstörande av klimatet. Antagonism är i detta fall ett närbesläktat begrepp till kreativitet. Martinson är inte enbart en kreatör, utan också en antagonistisk författare.

I en intervju i *Svenska Dagbladet* 1948 avslöjar Martinson att Bollegestalten är implicerad med samma civilisationskritikiska värderingar som Martinson preparerat sina tidigare verk med.

Min roman handlar inte om dagdrivare. Den handlar om yrkesluffare. Människor med okuvligt frihetsbegär som valde friheten till yrke. Som föredrog full frihet framför slavarbete i 80-talets fabriker. Den tidsåldern är lärorik. Då ställdes för enda gången i världshistorien människan och maskinen direkt ansikte mot ansikte... För de starke – de med stolthet och frihetslidelse – fanns bara två utvägar: Amerika eller luffen.⁵⁸

Martinson vill berätta landsvägens och yrkesluffarens historia när han glorifierar deras vägran till underkastelse inför civilisationen. Martinson säger inte rakt ut att han samtidigt för en debatt med litterära motståndare, men det är som Söderblom hävdar att boken är möjlig att läsas som en ”lätt förklädd debatt” med några trettioförfattare⁵⁹. För att kunna läsa boken som en ”litterär debatt”, eller nyckelroman, applicerar jag tankegångar från andra skönlitterära verk utanför Martinsons författarskap, in i bokens betydelse. Jag har aningar om att böcker som publiceras före eller under 1937 kan vara relevanta om de på något vis provocerar civilisationskritikern Martinson. Men det finns stoff från ännu tidigare verk. När jag läser Jan Fridegårds *En natt i juli* och Lars Hårdserien; Eyvind Johnsons trilogi om Olof; Vilhelm Mobergs trilogi om Knut Toring och inte minst Martinsons egna verk, hittar jag stoff som återkommer i *Vägen till Klockrike*. Det råder inga tvivel om att boken är en nyckelroman. Men det är alldeles för krångligt att lyfta fram alla dessa vaga tendenser. Dessa romanfigurer smädas inte alls på samma sätt som de två författare vars litterära verk jag nu tänker presentera: Böcker av Fredrik Böök (1883-1961) och framförallt Ivar Lo- Johansson (1901-1990).

Böök och Ivar Lo skildrar, på olika vis, den aktuella tidsanda och motbild som jag, på ett dialektiskt tillvägagångssätt, vill visa för att kunna tydliggöra Martinsons civilisationskritik i *Vägen till Klockrike*. Skönlitteraturen är, liksom tidskrifterna och breven, i högsta grad ett litterärt forum och jag vill här nedan visa hur Martinson går tillväga när han smädar dessa båda modernitetsanhängare.

3.2 BÖÖK INTRODUCERAR BILVÄGEN

Ett namn som ofta återkommer i litterära sammanhang under trettiotalet är kritikern och författaren Fredrik Böök. Han har ett oerhört inflytande i litteraturen under tjugo- och trettiotalet; inte minst rollen som smakdomare i *Svenska Dagbladet*.

Hans positiva omdöme var bästa bokreklam. Hans negativa kritik betydde katastrof.⁶⁰

Anmärkningsvärt är att Böök aldrig recenserar Martinson; inte enligt Rolf Arvidssons utförliga bibliografi *Fredrik Bööks bibliografi 1898-1957*, som innehåller i stort sett allt som Böök skriver.⁶¹

Det är uppenbart att Martinson vet vem Fredrik Böök är. I ett brev till författarkollegan Erik Asklund hösten 1930 beskriver Martinson Böök som ”skelögd”⁶². Om han syftar på Bööks motsägelsefullhet i politiska värderingar eller i moderniteten, framkommer inte. I ett brev till Björn von Rosen, våren 1944, kommenterar Martinson Bööks recension av Otto Sylwans bok *Bellman och Fredmans epistlar*.

I en övermåttan dum artikel för två år sedan i Sv.D. mästrar Böök Bellman för att denne i en dikt där väderleken flera gånger om påtalats ändå inte upplyser om vad slags väder det verkligen är. Verkligen kostligt! Precis som om Bellman kunde detroniseras

eller varaktigt ta skada inom vårt nationella lyriska medvetande bara för att han inte talar om för den mot all lyrik och fantasi fientlige Böök hurdant väder det var på sjuttonhundratalet.⁶³

När Martinson förtalar Böök i dessa två brev från två olika tidsepoker måste det inte innebära att han avskyr människan Fredrik Böök. Hur vågar jag påstå att det finns en referens till Böök i *Vägen till Klockrike*? Söderblom hävdar att boken kan läsas ”litterärt, som en lätt förklädd debatt mellan en handfull av 30-talets författare, Ivar Lo Johansson, Eyvind Johnson, Gustav Sandegren – och Martinson själv. Eller...ja det finns många sätt”.⁶⁴ Men Böök?

I de olika karaktärsteckningarna av bokens luffare finns drag och idéer som har förebilder i trettioalets litteratur. Stundom parodieras romanfigurer, stundom författarpersonen. Ingvar Holm antar att Axne ”tycks ha lånat drag av Ivar Lo-Johansson”.⁶⁵ Men var kommer Böök in i luffarromanen? Ingen av bokens luffare liknar Böök. Inte enligt Holm, inte heller enligt Söderblom, eller någon annan bland de kritiker som skriver om *Vägen till Klockrike*. Hur vågar jag 2006 anta detta?

Jag vänder tillbaka in i trettioalet, hösten 1937, året när novellen och grundidén om den ursprungliga berättelsen om luffaren föds. Och när jag bläddrar i Bööks bibliografi hittar jag ett antal reseskildringar under trettioalets andra hälft där Böök går steget från sin position som recensent, till författare och gör sig naturligtvis sårbar. Efter några dagars begrundan slår det mig att naturligtvis får en överhet som Böök vara en ofrivillig inspiratör åt en antagonistisk författare som Harry Martinson. I tiden kring, och i tiden strax före 1937, är Böök aktuell med först en, sen två reseskildringar: *Det rika och fattiga Sverige* (1936) och *Bil till Belgien* (1937). Böök är alltså inte enbart en ledamot i Svenska Akademin, inflytelserik litteraturrecensent i *Svenska Dagbladet*, litteraturprofessor... Utan dessutom en författare och inte minst en stark anhängare av bilism. I

Det rika och fattiga Sverige skildras den bilresa Bök gör sensommaren 1936 tillsammans med två kollegor genom Sverige. Böks syfte är att undersöka folkhemmet och ta reda på hur pass nöjd befolkningen var över de socialdemokratiska makthavarna och den nya tidens modernitetsvåg som under några decennier förvandlat Sverige från ett efterblivet bondesamhälle till ett välbärgat och demokratiskt industriland.

Är det ett vackert land vi bo i, och hurudant är folket som styr och ställer där, om vi skulle försöka betrakta det med klara och opartiska ögon?⁶⁶

Böks metod är att främmandegöra sig själv och låtsas vara en resande som aldrig någonsin tidigare varit i detta land. Han är alltså en reporter, författare, etnograf, nationalekonomisk övermänniska... Ja, han är mycket på en gång. Han uppmärksammar klasskillnader och ser kulturella egenarter hos dem som bor i periferin. Stoffet och intrycken hinner dock inte med distans reflekteras eftersom boken utges redan samma år. Inte för att Bök skriver dåligt, men boken behöver inte ligga länge hos förläggaren innan den trycks och tanken med boken är att den ska användas i skolundervisningen. I samma stund lider Martinson av skönlitterär idétorka. *Vägen ut* (1936) finns ute i bokhandlarna och poesi har han slutat med efter Diktonius rekommendation. Det är då han skriver de bedårande naturessäerna: *Svärmare och harkrank* (1937) och *Midsommardalen* (1938). Men vad är det för fantastiskt som Bök skriver om? Martinson är förbryllad. Enligt Bök är bilen det absolut överlägset bästa färdmedlet för den som vill komma naturupplevelsen nära.

Det finns intet sätt att resa, som ställer en ansikte mot ansikte med naturen på samma sätt som en bilfärd.⁶⁷

Böök menar att man under en långsam cykelfärd eller fotvandring, tyvärr ”[f]örlorar sig” i ”detaljerna”.⁶⁸

Bilresan är i grund och botten något underbart, ty den förenar intimiteten i upplevelsen med snabbheten och omväxlingen. [...] [S]amtidigt står man genom motorn i obruten förbindelse med den moderna civilisationen.⁶⁹

Böök kan, av ren oegennyttia (som den gentleman han är) tänka sig att plocka upp den ensamma luffare som ber att få skjuts.⁷⁰ Ännu har inte begreppet liftare myntats. Bööks syn på den svenska landsvägen är helt och hållet en syn ur en bilists perspektiv. I egenskap av bilist föredrar han givetvis de rätta och bekväma vägarna utan farthinder. Han vill komma fram fort och slippa stiga av bilen för att se vad som står på ”vägvisartavlorna” som krackelerats av väder och vind.⁷¹ När Böök kommer till Orsa förstår han inte den säregna dialekt som lokalbefolkningen där talar. Han ser en efterblivenhet i deras kulturella särart.

Är detta finnar från Orsa finnmark? Nej, det var det gamla orsamålet – pojkarna hade ännu inte gått tillräckligt länge i skolan för att fullt bemästra rikssvenskan. Här uppe pågår ännu sveciseringsprocessen, som binder hop landskap och bygder till ett rike.⁷²

Böök söker efter det specifikt svenska, men inser att det ligger i historien, i det förindustriella fattig-Sverige och verkar år 1936 inte sakna det.

Man har sökt det specifikt svenska i seder och bruk, i de pittoreska och stämningsmättande, i folkvisorna och folkdräkterna, men Sverige kan inte vara ett museum, pieteten förslår inte som patos hos ett levande folk. Det nationella som stil duger inte att spela ut

mot det främmande, ty det består blott i omformningar av intryck utifrån, även folkvisorna voro en gång schlager på modet, och fädernas kyrka var en gång en revolutionär importvara. Man söker det svenska i politiska idéer och konstitutionella styrelseformer, men det är en synvilla: de har skiftat genom årtusendena och kommer att skifta, mot förändringens och omdaningens makter åkallar man förgäves larer och penater, sinsemellan oeniga och stammande från helt olika tankevärldar. Liv är rörelse och utveckling; tiderna förändras och vi förändras med dem.⁷³

Redan i november samma år finns boken i bokhandlarna, i stora upplagor, runt om i Sverige.⁷⁴ Sommaren 1937, är det dags igen för en ny bok, en ny reseskildring. Den här gången går inte bilresan längs de obekväma svenska landsvägarna. Nej, nu färdas han på riktiga vägar – på snabba, asfalterade vägar, genom Tyskland – mot slutmålet Belgien. Reportaget publiceras först under sommarmånaderna som en artikelserie i *Svenska Dagbladet*, därefter i bokform under hösten.⁷⁵ Boken kom att heta något så euforiskt som *Bil till Belgien*. Autobahn är inte alls som den svenska landsvägen. Detta är en ”bilväg”, en riktig väg.

En bilväg är en väg, som blivit byggd för bilkörsl. Den förhåller sig till bilen som järnvägen till lokomotivet.⁷⁶

Böök polemiserar begreppen ”bilväg” och ”landsväg” och konstaterar att det ännu inte finns några bilvägar i Sverige.

Det finns bara landsvägar, som sådana utmärkta. Det är en framtidsuppgift att bygga bilvägar, och en vacker dag komma vi att ta itu med den.⁷⁷

På bilvägen kan Böök köra obegränsat fort ty den är inte bara rak utan också dammfri. På bilvägen ”finns inga cyklister som kunna vackla ut i vägbanan, inga hästar, som skygga eller kollra, inga

fotgängare”.⁷⁸ Den bilist som färdas längs bilvägen behöver inte oroa sig över korsningar eller järnvägsövergångar.

Den bil, som skall köra in på bilvägen, kan blott komma dit på konstfullt byggda intagsbanor, som till att börja med löpa nästan parallellt med bilvägen, under fri och öppen sikt, och sedan i en oändligt spetsig vinkel förena sig med huvudvägen. Varenda småsak är förutsedd och beräknad. Alla anslag om ortnamn, bensinstationer, parkeringsplatser, vattenposter, tillkörsel och utkörsel från bilvägen äro så placerade, att man får nyheterna i god tid, och att man hinner läsa dem även vid hundra kilometers fart: 1 kilometer till Bad Oldesloe står det första gången, 500 meter heter det om en stund, och så kommer sista varningen: 200 meter till Oldsloe.⁷⁹

3.3 LUFFARENS MÖTE MED BILEN

Böök har en vision om att den svenska landsvägen ska efterliknas den tyska bilvägen. Bilvägen ska inte löpa in i småstädernas, byarnas och bondgårdarnas vardagsliv.⁸⁰ Av trafiksäkerhetsskäl är det tacksamt för de som bor intill landsvägen, att bilarna omplaceras till rätare vägar bortom bygden och det måste inte innebära att landsvägen försvinner helt. Den kommer ändå att finnas kvar i periferin, i skuggan av bilvägen, som ett alternativ och kanske får någon enstaka korsväg fortsätta att vara luffarnas mötesplats, men inte alls på samma sätt som förr. Martinson ondgör sig över allt vad bilism och bilväg heter, och han har både kulturestetiska och civilisationskritiska skäl. Den civilisationskritik som Martinson klargör i många av sina verk skymtar också i *Vägen till Klockrike*, dock i en mer inlindad och förklädd skepnad. Mot bokens slut är Bolle nära författarens samtid och civilisationens fullbordande. I det nästsista kapitlet ”Den stora tidens våg” dyker bilarna för första gången upp i Bolles liv.

Nu kom den tidens egen våg som blev yrkesluffarens slut. Den vällde över honom och gick förbi honom, och han hamnade som i ett bakvatten. De stora vågorna av arbetslösa från industrierna kom ut på vägarna samtidigt med bilvågen från Detroit. Mänskorna blev alldeles yra. De tappade sina vanor och sedvänjor och greps av det tidsligas rus.⁸¹

Civilisationen och moderniteten har spridits ända in i det innersta av häraderna.

Det blev allt vanligare att Bolle nu mötte bilar också på byvägarna, ja, att de kom körande från torpen och ut mot landsvägen, så att det såg ut som om själva skogen kläckte bilar.⁸²

Bilen betraktas som något otäckt – något djävulskt som ”kläcks” ur artificiella puppor. Inte omöjligt att den vandrande Bolle körs om av självaste herr Böök själv. Luffaren känner sig ”tvärlöjlig” när bilarna susar förbi honom framifrån och bakifrån. En annan våg som följer moderniteten i hämlarna är arbetslöshetsvågen som kan ses som en stor inomländsk folkvandring.⁸³ De nya vandrarna, som inte är riktiga luffare, har lämnat bondesamhället och vallfärdats till städerna och fabrikerna, har nu ingenting att falla tillbaka till när planen går om intet.

Och nu öppnades vägarna mot Klockrike. Den ridande landstingspolisen togs bort, och arbetslösa skaror drog genom Klockrike precis som vilken annan socken som helst. Och Bolle gick också han genom socknen mest för gammalt skoj skull. Naturligtvis var den inte annorlunda än andra socknar. Socknarna blev allesammans mer och mer lika varandra. Det började bli meningslöst att gå. Det fanns inte längre något egendomligt att förvänta.⁸⁴

I samma stund som bilen sätter skräck i luffaren på landsvägarna öppnas portarna till Klockrike. I den stund den ålderstigna Bolle

vandrar genom drömsocknen inser han att den inte alls är så märkvärdig som han i drömmen föreställde sig. Utopin är inte längre någon utopi, snarare en sprucken illusion. Klockrike socken är tillkännagiven, avslöjad och slutdiskuterad.⁸⁵ Mötet med bilen och den spruckna illusionen är två traumatiska händelser i Bolles liv, så traumatiska att boken snart ska avslutas.

En livsform är till ända, och en livsfilosofi, en livsvärdighet. Klockrike är inte längre en mytisk socken, en ouppnåelig ort för drömmar. Det har blivit ett ställe bland alla andra, likt alla andra. En tömd myt, som Ithaka.⁸⁶

Bolle är en ekologisk flykting som inte längre har någon tillflyktsort att söka asyl hos. Bolles vandring går mot sitt slut, och författaren är i färd med att bryta sin skrivprocess. Det är dags att avsluta *Vägen till Klockrike*. Den nya tiden och de asfalterade bilvägarna, som inom kort ligger som piskrapp rakt över landskapet, är inget som Martinson med berättarglädje förmår att skriva.

Femton år senare, i *Utsikt från en grästuva* (1963), berättar Martinson om sin syn på samtiden och oviljan att gå på samtidens landsvägar.

Ännu för bara tjugo år sedan kunde man finna befrielse i att gå till fots på en landsväg. Nu är den känslan omöjlig att nå. Man måste ständigt se upp, ständigt vara på sin vakt mot överraskningar, livsfaror, farter och bullermängder. Också skogen vid sidorna om vägen är bullertagen. Ofta hör man inte ens skogssuset. Ser bara hur toppar och grenar rör sig i larmets bojor. Därför har jag alldeles slutat upp med att vandra på vägen. Det har närapå blivit en form av förnedring.⁸⁷

Också verklighetens Martinson promenerar på landsvägen. I *Utsikt från en grästuva* försvarar han den civilisationskritik som han ägnat

större delen av sitt författarskap åt, samtidigt som han för en litterär dialog med alla dem som för modernitetens och civilisationens talan.

3.4 IVAR LO

Jag gör samma sak med Ivar Lo som med Böök, rycker ut citat från sammanhanget och ställer det som en kontrast mot den förindustriella landsväg som Bolle vandrar på. Martinson och Ivar Lo har under ett halvt sekel, indirekt och direkt ondgjort sig över varandra såväl i brev som i prosa, men inte utan glimten i ögat. Det som låter milt i fiktion, blir för den ekokritiska läsaren, provokativt i sin realistiska skepnad. Tre gånger om skriver Ivar Lo om sitt liv som trettioalets författarklimat: ”först i fiktionens omskrivna form, sedan i form av den självbiografiska jagberättelsen, och slutligen som memoar”.⁸⁸

Ivar Lo var i begynnelsen betydligt mer romantisk i sin syn på diktaren, vilket han skulle gyckla åtskilligt med senare.⁸⁹

I den självbiografiska romanen *Författaren* (1957) betraktar Ivar Lo en författare vid namn HM (uppenbarligen en karikatyr av Harry Martinson) som urkonservativ, vilket för tankarna till Ivar Los oförståelse till Martinsons miljöengagemang.

I grund och botten var han urkonservativ, tänkte jag. Men hans poesi var ändå frisk och fräsch som om orden aldrig förr hade använts.⁹⁰

Den politiske Ivar Lo ser Martinson som en svikare eftersom han inte ställer sig bakom klasskampen, eller gör sin litteratur till en politisk angelägenhet. Redan 1930 varnar Ivar Lo läsarna för Martinsons poesi.

Lo-Johansson fann 'rösten, tonen, skrattet, leendet' i denna poesi vara så förhåxande, att man inte förmådde uppfatta vad som egentligen blev utsagt i den.⁹¹

Vad är förhåxande, enligt Ivar Lo? Civilisationskritiken? Upptäcker Ivar Lo civilisationskritiken redan i de dikter som Martinson skrev tiden innan 1930? Ivar Lo beundrar Martinsons språk men är kritisk mot innehållet eftersom han inte finner någon som helst tendens till klasskamp. Ivar Lo är också en antagonistisk författare, i sin roll som den socialrealistiska litteraturens förespråkare.

Det är relevant att studera Ivar Los såväl tidigare som senare författarskap för att tydliggöra polemiken. Den som läser Ivar Los böcker ur ett ekokritiskt perspektiv kommer snart underfund med hans närmast perversa ovilja till miljöengagemang. I den på sin tid uppseendeväckande romanen *Kungsgatan* (1935) ses världen genom en ung man vid namn Adrian som lämnar bondesamhället och bosätter sig i Stockholm.

När han såg staden nedanför och visste hur mycket Stockholm gått framåt på samma tid, insåg han att landsbygden stått stilla.⁹²

Adrian syftar på statarnas livsvillkor i Humla by, men ondgör sig också över den äldre generationens förnöjsamhet.

Ofriheten var densamma, inbundenheten och skräcken densamma, förslagenheten och dolskheten densamma.⁹³

Det kan hända att Martinsons sympati finns hos den äldre generationens värderingar och tankegångar och att han försvarar de arbetslojala analfabeter som saknar en egen röst i debatten. Martinson vänder sig mot den ensidiga agitatoriska ton som Ivar Los romanhjältar riktar mot den förindustriella tidsåldern och

bondesamhället, samtidigt som civilisationen och staden målas upp som något attraktivt.

Då och då kom en bil utifrån landet, förande med sig blomfrön från landsvägarna i gummiringarnas skrymslen, liksom insekterna förde med sig frön från landskap till landskap. Men på Kungsgatan klämdes dessa frön ned i den svarta asfalten och dog asfaltsdöden. Som liknade döden i gruvor.⁹⁴

I *Statarna* (1936-37) skildrar Ivar Lo statarnas intresse för bilen.

Nu inträdde den tid, när på landsvägen utanför godset passerade hundratals bilar för var dag. Statarna gick i massor på ledighetstiden ut till vägen och satte sig där att tala om bilar.⁹⁵

I memoaren *Asfalt* från 1979, sjunger den 78-åriga Ivar Lo asfaltens lov när han blickar tillbaks in i trettioalets Stockholm. Inte ens hos den tillbakablickande Ivar Lo finns inslag av nostalgi över att naturen exploaterats i det framtidsberusade civilisationsbygget. På ett närmast provokativt sätt avslöjar han sin hängivenhet inför asfalten.

På körbanan på Katarinavägen skramlade vagnar. Väg hette det fortfarande, fast det var stad. En häst klampade förbi framför sitt lass och en blå spårvagn skramlade gatan utför. Kreaturstigen under asfalten var gömd men inte glömd.⁹⁶

Flera av Ivar Los romanhjältar ser civilisationen som en frihet och en möjlighet till att forma framtiden. I staden finns val och möjligheter också för den fattige att bli något annat än lantarbetare. Men att naturen exploateras till den grad att Martinson blir förfärad, verkar inte Ivar Lo alls bry sig om. Det är Ivar Lo som får sista ordet i dispyten eftersom han lever längst.

I poetiska stunder upplevde jag asfalten som blodet som flöt genom mina ådror. Asfalten var inte ny i människornas tjänst men först i och med städerna hade den kommit för att ge den nya tiden dess doft.⁹⁷

Naturligtvis måste landsvägen asfalteras och bli motorfordonens underlag. Inne i staden måste asfalten ligga som en barriär mellan civilisationen och jorden.

Både i livet och litteraturen hade asfalten intagit en framträdande plats. Asfalten var mjuk, seg och tålmodig. Den blänkte i solsken och i regn, och den hägrade över gatans körbana, som var färdleden till Frihetens och Framtidens värld.⁹⁸

I den självbiografiska boken *Gårdfarihandlaren* (1953) berättar Ivar Lo om hur han som artonåring rymmer med cykel från föräldrahemmet. I inledningen förkunnar han sin författardröm med hjälp av metaforer från skogsavverkning.

Eftersom jag tänkte bli författare hade jag börjat hugga pappersved i storskogen. Grundligare hade jag inte kunnat förbereda mig till min litterära framtid. Av pappersmassan skulle böckerna formas. Jag högg träd som för mitt inre öga förvandlades till romaner, dikter och dramer.⁹⁹

I *Författaren* (1957) förkunnar han dels sin bundenhet till arbetarrörelsen men använder sig av metaforer i form av en vilja att riva upp landskapet till den grad att spår från odemokratiska tider elimineras.

Jag ville osjälviskt skapa nytt, bygga nya vägar, och helst i marker där ingen förut tagit ett spadtag för någon kultur. Jag trodde på en arbetarkultur som var helt skild från den borgerliga.¹⁰⁰

Den självbiografiska boken är genomsyrad av hat och metaforer mot bondesamhället och han erkänner att han också föraktar bonden. Ivar Los romanhjältar delar inte Martinsons förespråkande av ”den vitaliska reduktionen av behoven” och ”det kvalificerade hantverkets eftertänksamma visdom.”?

Det jag skulle skriva var en hämnd, en upprättelse för att alla mina förfäder, mina föräldrar och jag själv föraktats. Det var en revansch jag ville ta. Jag kunde inte tala om hat till godsägare och bönder. [---] Det var de som behandlat oss som trälar. Det var de som haft laglig rätt att kroppsaga oss. [---] Jag hade fostrats till att vara rädd. Jag hade fostrats till proletär.¹⁰¹

1936 skriver Martinson ett brev till Ivar Lo där han berättar att han och hustrun Moa köpt ett lantställe i Ösmo.

Vi är nu bönder igen, har köpt jord och häst. [---] Du måste komma hit någon gång och se.¹⁰²

I en inbjudan sommaren 1937 välkomnas Ivar Lo ytterligare en gång till lantstället i Ösmo, och Martinson kan inte låta bli att nämna något som har med det industriella att göra.

Ivar. Nu måste du komma. Vilken dag som helst. Du behöver inte meddela före. Kom överraskande. Vi har köpt en väldig motor. Bara ljuddämparen väger trehundra kilo.¹⁰³

Meningsskillnader mellan Ivar Lo och Martinson är tydliga, inte minst i deras syn på naturen. Martinson ondgör sig över Ivar Lo eftersom han, som författare och som blind anhängare av den modernistiska världsbilden, inte hyser det minsta respekt för naturen. Utöver synen på naturen och litteraturen har de mycket gemensamt. De kommer båda från en förindustriell tid och båda betraktas av

utomstående som arbetarförfattare, och inga dåliga såna. Båda har upplevt modernitetens förändringsprocess och sett hur människornas materiella villkor förbättrats.

3.5 AXNE DEN ÅNGERFULLE

I *Vägen till Klockrike* liknar Ivar Lo den av luffarna (Axne) som författaren ställer i sämst dager.¹⁰⁴ Axne den ångerfulle plågas av en inre konflikt i form av två viljor i form av en anarkistisk vandringsdröm och en moralisk samhällslängtan.¹⁰⁵ Han ser luffarna som parasiter. Hans största plågoande är hatet mot böndernas förtryck och inte minst mot själva bondesamhället överlag. Han beskyller Bolle för att vara en romantiker och besjunger samtidigt realismen. I kapitlet "Axne den ångerfulle" vanäras Axne av en bonde på ett karikerat sätt. Ingen annan luffare råkar ut för nåt liknande. Förnedringen framställs med en ton av absurd humor, men det som Martinson i själva verket gör i denna tillrättavivelse är att han ironiserar den typ av socialrealism som gör melodramat till ett redskap i klasskampen.

I episoden "Blicken in i framtidens land" sitter de tre luffarna: Vägdam, Bolle och Axne vid en skogsmynning och blickar ut över slätten. Vägdam tycker att det är en vacker vy han ser.

- Här ser man långt. Och här var det vackert, sade Vägdam gripen. Vilket vackert land vi ändå luffar i.
- Och där ute arbetar människorna på fälten. Ja, till och med barnen arbetar där ute. Ser du det, sade den ångerfulle Axne.¹⁰⁶

Bolle är tyst men det hindrar honom inte från att lyssna på sina kollegor. Vägdam är nostalgisk och svärmar inför det förgångna, samtidigt som Axne är destruktiv och framstegsivrig. Enligt Olsoni

är Vägdam en "helt och hållet stämmingsmänniska och därför en given motståndare till Axnes nyttokrav".¹⁰⁷ När de tre luffarna ser den förfallna väderkvarnen tydliggörs deras meningsskiljaktigheter. Vägdam tycker att den trasiga väderkvarnen symboliserar en förindustriell tidsålder, och att det är beklagligt att ingen bryr sig om att restaurera den och återställa dens funktion. Axne är inte det minsta nostalgisk utan hävdar att de avbrutna vingarna tillhör en "föregångens tid" och varför då "hålla fast vid sådant som saknar ekonomisk mening?".¹⁰⁸ Berättaren talar inte enbart med Bolles röst, utan också med Vägdamms och Axnes röster. Berättaren har inte enbart en åsikt, utan flera som motarbetade varandra i ständig polemik. För att förmå översätta dessa tankar i språk fodras fiktion. Eftersom en karaktär inte orkar bära upp polemiken är ett replikskifte mellan två eller flera "idébärare" ett litterärt grepp.

I en dispyt med Axne sjunger Bolle tystnadens lov i enighet med den taoistiska visdomen.

I tystnaden får allting plats, men i talet bara ett i taget.¹⁰⁹

Axne fortsätter dock att både i Ivar Los och i Bööks anda, berätta om den nya tiden för sina kollegor.

Men man läser inte bort utvecklingen. Den har sin gång. Och vi luffare ska försvinna, och alla människor skall vara i samhällets tjänst för det helas sak, och livet skall få sin lyftning genom arbetets händer. Som bikupor skall städerna surra på soliga slätter, där framtidens säd skall buga i vågor från stad till stad.¹¹⁰

Flera av Ivar Los romaner är genomsyrade av en spänning mellan den äldre och yngre statargenerationen. De äldre bemöter sitt öde med förnöjsamhet och fortsätter sitt lantarbete utan invändningar.

Jag föreställer mig att Martinson ser tendensen ur ett ekologiskt perspektiv och saknar såväl religiösa som moraliska

motiv. Det är riktigt att Ivar Los romanhjältar sjunger urbaniseringens lov, och att det finns en underström i *Vägen till Klockrike* som belyser civilisationens destruktiva tendenser och exploatering av naturen till följd. Det som Martinson gör i *Vägen till Klockrike* (exempelvis i smädandet av Axne) är en karikatyr av Ivar Lo och hans ovilja till naturengagemang i sin litteratur. Det är inte fel att påstå att Martinson läser Ivar Los böcker ur ett ekokritiskt perspektiv och skriver *Vägen till Klockrike*.

Den litterära polemiken mellan de två författarna handlar på många olika vis om en kamp mellan tradition och modernitet. Begreppen flyter in i varandra och det handlar om så mycket mer än så. När den ene är radikal blir den andre konservativ. Ivar Lo förhåller sig till den traditionella kompositionen och berättartekniken, samtidigt som han hyllar den modernistiska världsbilden, samtidigt som Martinson är vandrings-, naturens-, romantikens, landsvägens, sagans, anarkismens och inte minst den modernistiska formens språkrör i litteraturen. Om Ivar Lo skriver statarkollektivets, arbetarrörelsens och zigenarnas historia, skriver Martinson luffarnas historia.

Mycket av det som Martinson underkänner i Ivar Los författarskap ligger i en filosofisk dimension, utanför och bortom den ideologiska och politiska sfär som Böök och Ivar Lo skildrar i sina böcker. Ju äldre Ivar Lo blir och närmre sanningen han kommer, desto mer avslöjar han i sina böcker. Inte ens på äldre dagar (efter Martinsons död) oroas Ivar Lo över naturförstöringen eller klimathotet, utan kvarhåller envist sin framstegsoptimistiska syn på världen.

4. AVSLUTANDE DISKUSSION

När bilismen gör entré kommer inte bara naturbilden att förfulas; också det ursprungliga landsvägsnätet kommer att utsättas för

radikala förändringar. Det finns inte längre några gränser för hur människan kommer att utveckla och effektivisera kommunikationerna. Landsvägen ska och måste, enligt automobilfanatikern Bööks önskemål i de två omnämnda reseskildringarna, ersättas av nya rätare vägar som ska anpassas efter bilistens framfart. På så vis gör Martinson den förindustriella landsvägen till ett redskap i sin kritik mot bilism och dess växthusgasutsläpp; mot modernismens världsbild och civilisationsprocessen överlag, och inte minst dens exploatering av den förindustriella naturen.

Martinson har en kulturestetisk syn på ickeexploaterade marker och det förindustriella landskap som omger honom som barn. Hans skaparanda livas upp av agitation mot de författare som förespråkar sånt som han var emot. Jag har försökt förklara hur Ivar Lo smädas i karikatyren av Axne som uttalar sig samhällslojalt och dumt eller tillrättavisas av någon av bokens övriga luffare. För att göra polemiken ömsesidig låter jag även Ivar Lo komma till tals genom att hänvisa till adekvata stycken ur hans trettiotalromaner *Kungsgatan* och *Statarna*, samt senare självbiografiska böcker och memoarer. Jag får ibland uppfattningen om att meningsskillnaderna mellan de två trätobröderna, i grunden är en fråga om en polemik som utvecklas till att Martinson vill vara Ivar Los motsats och vice versa. Polemiken dem emellan kan ha bidragit till att deras idéer utvecklats på varsitt håll.

När Martinson ställer vandringen och landsvägen i ljuset och ironiserar bilismen i kapitlet ”Den stora tidens våg”; smädar han den passion för Autobahn som Böök skildrar i reseböckerna från trettioalet. Martinson slutar att skriva *Vägen till Klockrike* som en tyst protest mot sin samtid. Civilisation och raka asfalterade vägar över och genom nyplantage, som är en följd av modernitetens exploatering, hör definitivt inte hemma i *Vägen till*

Klockrike. Karaktären Bolle är en apolitisk individ som lever i samförstånd med den taoistiska vishetsläran. Och när Martinson kastar ljus över det taoistiska levernet kritiserar han automatiskt den moderna tidens samhälle och dess syn på världen, oavsett vilken politisk färg makthavarna bär, eftersom luffare och andra taoistiska lösdrivare ändå inte är önskvärda någonstans.

Först i bokens slutskede, i kapitlet ”När Karon i luren tutar”, när Bolle ligger inför döden på sanatoriet, upplever han den nya tidens sociala trygghet och välfärd. Först efter att han vandrat genom Klockrike och inte längre orkar fly försonas han med samhället. Då upplever han en sann godhet, en ärlig och god vilja hos de sjuksköterskor och doktorer som med största omsorg vårdar den gamle och sjuke luffaren. Och det finns förmodligen också ett samhällssystem som med hjälp av skatteintäkter finansierar och underhåller sjukhemmet.

När han kom till detta sjukdomens stora slott på åsen, tyckte han att han aldrig haft det bättre. Vänliga läkare, vänliga sköterskor, vänliga patienter.¹¹¹

På sjukhemmet finns en säng åt alla, även för luffaren. Samma Stat och samhälle som förstör naturen genom att bygga städer och bilvägar vårdar nu den pensionerade vandraren och gör hans sista tid i det industriella Sverige uthärdig. Det är alltså först på dödsbädden som Bolle får uppleva den mänskliga välviljan och den svenska välfärdens positiva sida. Samtidigt som själavandringen och återfödelsen i det jordiska ”paradiset” i den brasilianska djungeln dröjer onödigt länge.¹¹² Men eftersom Bolle vid återfödelsen glömt bort vem han varit i sitt tidigare liv, saknar den orörliga, men behagliga fördröjningen på sjukhemmet någon betydelse.

Efter Harry Martinsons död utgavs diktsamlingen *Längs ekots stigar* postumt. Boken innehåller dikter och prosadikter

som Martinson av olika anledningar valt bort från tidigare sviter. Den sista prosadikten ”En gång kom jag till paradiset” kan vara Martinsons föreställning om Klockrike.

En gång kom jag till paradiset. Det var tomt. En övergiven by i en avlägsen lövskog.

Även skolhuset stod till uthyrning. Men ingen kom.

Och byvägen smalnade av att gräset vandrade in från kanterna. Ändå låg det över denna by en aning av människor. Sådant sitter kvar. Skolbarnen hade rast. De stegade och lekte. Det var bara det att de inte syntes. Liksom lärarinnan var de osynliga. Och nu kom lärarinnan mig till mötes. Det kunde jag se på gräset när det rörde sig för hennes osynliga steg. Hon stannade framför mig och jag såg in i hennes ögon. De var himlen över skogen. När hon hälsade med några ord hörde jag att hennes röst var vinden blandad med fågelsången. Ett enda steg till och jag hade själv varit som hon osynlig. När jag slutligen gick därifrån hörde jag henne ropa. Tre gånger ropade hon i paradiset.¹¹³

Martinson målar upp ett mikrokosmos som trots allt, bortom tätorterna, ännu går att finna. Är det skolan i Alltidhult utanför Jämshög som Martinson beskriver? Är det en desillusion som den vuxne hemvändarens finner i sin barndomsidyll? Byskolans tid är förbi liksom den ömsinta relationen mellan natur och människa. Så har tiden blivit i de urartade kommunikationernas tidevarv. Avstånden har krympt. Barnen bussas till tätorterna för att där i stora skolor likriktas och bli världsvana. Den gamla skolan är ett rivningsobjekt. Byns lanthandel går i konkurs då invånarna hellre kör bil till staden för att storhandla på exempelvis Lidl. Naturligtvis finns det både bra och dåliga saker med den moderna kommunikationens urartade utveckling oavsett om landsbygden fungerar som en transportsträcka mellan tätorter eller inte.

Sen kom internet.¹¹⁴

5. NOTHÄNVISNING

- ¹ Harry Martinson, *Vägen till Klockrike*, reviderad uppl. (1998) 1948, s. 41
- ² Staffan Söderblom, *Harry Martinson*, 1994, s. 231
- ³ Staffan Björck, ”De möjligas konst. Svenska romaner 1948-1949” i *Ord och bild* årg. 58, 1949, s. 327
- ⁴ Ulla-Britta Lagerroth ”Inledning”, *Efter dekonstruktionen – Tolv uppsatser om aktuell litteraturteori*, redaktion för skriftserien: Claes-Göran Holmberg m. fl. 1994, jmf s. 5
- ⁵ Harry Martinson, *Naturessäer (Svärmare och harkrank, Midsommardalen, Det enkla och det svåra, utsikt från en grästuva)* (1937, 1938, 1939, 1963) reviderad uppl., 2000, s. 20
- ⁶ Björck, s. 327
- ⁷ Ibid.
- ⁸ Atle Kittang ”Tematisk kritik” *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. 1997, s. 32
- ⁹ Hans H. Skei, ”Receptionestetik och reader-response-kritik” *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. Stockholm, 1997, s. 52 f
- ¹⁰ Henrik Schönbeck, *Modernismens inre tragik – En ekokritisk studie i Harry Martinsons prosa 1932-40*, C-uppsats, Otryckt material, Lunds universitet, 2005
- ¹¹ Harry Martinson, ”Efterskrift” i post. utg. *Bollesagor*, red. Ingalisa Munck & Georg Svensson, 1983, s. 238f
- ¹² Söderblom, s. 231
- ¹³ se not 11.
- ¹⁴ Harry Martinson, ”Vägen till Klockrike” i *Bollesagor* (1937) 1983, s. 234
- ¹⁵ Kerstin Olsoni ”En vandring i förnedring och försoning” *Efterskrift till Vägen till Klockrike*, 1998, s. 330
- ¹⁶ se not 11 och 13
- ¹⁷ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 88.
- ¹⁸ Martinson, *Resor utan mål*, ny reviderad uppl. (1960), 1932, s. 31
- ¹⁹ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 38
- ²⁰ Söderblom, s. 232
- ²¹ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 38
- ²² Ibid., s. 88
- ²³ Ibid.
- ²⁴ Harry Martinson, ”Sång om Karelen” *Aniara*, reviderad uppl. (2004), 1956
- ²⁵ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 49
- ²⁶ Santos Ousbäck, *Sockentåget – Berättelser från Harry Martinsons barndomsbygd*, ny reviderad uppl. (1989) 1992, s. 12
- ²⁷ Ibid.
- ²⁸ Ibid.
- ²⁹ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 44
- ³⁰ Björck, s. 327
- ³¹ Fredrik Nietzsche: ”Den glada vetenskapen” i *Texter i poetik – Från Platon till Nietzsche*, red. Per Erik Ljung & Anders Mortensen, 1988, s. 262
- ³² Ibid.
- ³³ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 44
- ³⁴ Ibid., s. 37
- ³⁵ Ibid., s. 45
- ³⁶ Ibid.
- ³⁷ Björck, s. 329
- ³⁸ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 220
- ³⁹ ibid., s. 75
- ⁴⁰ Söderblom, s. 251
- ⁴¹ Ibid.
- ⁴² Ibid.

-
- ⁴³ Ibid.
- ⁴⁴ Ibid., s. 252
- ⁴⁵ Ibid., s. 60
- ⁴⁶ Ibid., s. 104
- ⁴⁷ Ibid., s. 105 f
- ⁴⁸ Ibid., s. 143
- ⁴⁹ Ibid., s. 144
- ⁵⁰ Söderblom, s. 270
- ⁵¹ Björck, s. 327
- ⁵² Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 143 f
- ⁵³ Arild Linneberg, "Formalism och strukturalism", *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. 1997 s. 9
- ⁵⁴ Harry Martinson, "Kväll i Inlandet", *Dikter 1929-1953*, s. 143
- ⁵⁵ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 243
- ⁵⁶ Walt Whitman: "Förord till *Leaves of Grass*" *Texter i poetik – Från Platon till Nietzsche*, red. Per Erik Ljung & Anders Mortensen (1855) 1988, s. 228
- ⁵⁷ Fredrik Nietzsche: *Den glada vetenskapen* s. 265
- ⁵⁸ *Svenska Dagbladet*, 48-12-30
- ⁵⁹ Söderblom, s. 233
- ⁶⁰ Tomas Forser, *Böoks 30-tal*, 1976
- ⁶¹ Rolf Arvidsson, *Fredrik Bööks bibliografi 1898 – 1967*, 1970
- ⁶² "väldigt roligt det här med caravanen i öknen beduinen skelögda Böök lurar redan i snåret i tistelsnåret vid oasen ta-dä-lugnt".
Martinson, *Poetiska törnbuskar i mängd*, red. Paula Helgeson, 2004, s. 58
- ⁶³ Ibid., s. 311
- ⁶⁴ Söderblom, s. 233
- ⁶⁵ Ingvar Holm, *Harry Martinson – Myter-Målningar-Motiv*, 1960, s. 280
- ⁶⁶ Fredrik Böök, *Det rika och det fattiga Sverige*, 1936, s. 3
- ⁶⁷ ibid., s. 134
- ⁶⁸ Ibid.
- ⁶⁹ Ibid.
- ⁷⁰ Ibid.
- ⁷¹ Ibid., s. 27f
- ⁷² Ibid., s. 138
- ⁷³ Ibid., s. 248 f
- ⁷⁴ Forser, s. 97
- ⁷⁵ Ibid., s. 129
- ⁷⁶ Fredrik Böök, *Bil till Belgien*, Stockholm, 1937, s. 26
- ⁷⁷ Ibid.
- ⁷⁸ Ibid., s. 28
- ⁷⁹ Ibid., s. 29
- ⁸⁰ Ibid., s. 32
- ⁸¹ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 314
- ⁸² Ibid.
- ⁸³ "Arbetslöshetsvägen" är inte alls tagen ur luften. Inte om författaren syftar på Ådalskravallerna 1931, eller den ekonomiska depressionen och Kreugerkraschen året därpå.
- ⁸⁴ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s. 315
- ⁸⁵ Uttrycket "Landet som icke är" är hämtad ur en dikt av Edith Södergran.
- ⁸⁶ Söderblom, 1994, s. 274
- ⁸⁷ Harry Martinson, "Brev" *Midsommardalen, Det enkla och det svåra, Utsikt från en grästuva*, (1938-1939-1963), (1974) 1963 s. 275
- ⁸⁸ Gunder Andersson, "Förord" i Ivar Lo-Johanssons *Pubertet*, reviderad uppl. (2001) 1978
- ⁸⁹ Hans Lagerberg, *Ivar & Eyvind*, 2003 s. 141
- ⁹⁰ Ivar Lo-Johansson, *Författaren*, 1957, s. 15
- ⁹¹ Söderblom, s. 30

-
- ⁹² Ivar Lo-Johansson, *Kungsgatan*, ny reviderad uppl. (1966) 1935, s. 26. f.
⁹³ Ibid.
⁹⁴ Ibid., s. 393
⁹⁵ Ivar Lo-Johansson, *Statarna*, ny reviderad uppl. (1961) 1936-37, s.480
⁹⁶ Ivar Lo-Johansson *Asfalt*, 1979, s. 222
⁹⁷ Ibid.
⁹⁸ Ibid.
⁹⁹ Ivar Lo-Johansson, *Gårdfarihandlaren*, 1953, s. 5
¹⁰⁰ Ivar Lo-Johansson, *Författaren*, s. 93
¹⁰¹ Ibid., s. 94
¹⁰² Martinson, *Poetiska törnbuskar i mängd – Brev 1929-49* s. 206
¹⁰³ Ibid., s. 225
¹⁰⁴ Söderblom, s 245
¹⁰⁵ Holm, s 280
¹⁰⁶ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s 187
¹⁰⁷ Olsoni, s 348
¹⁰⁸ Martinson, *Vägen till Klockrike*, s 187
¹⁰⁹ Ibid., s. 193
¹¹⁰ Ibid., s. 188
¹¹¹ Ibid., s. 322
¹¹² Ibid., s.326
¹¹³ Harry Martinson, *Längs ekots stigar – ett urval efterlämnade dikter*, ”En gång kom jag till paradiset”, 1978, s. 75,
¹¹⁴Not tillhör Källförteckningen

6. KÄLLFÖRTECKNING

PRIMÄRLITTERATUR

- Martinson, Harry, *Aniara*, reviderad uppl. Viborg (2004), 1956
- Martinson, Harry, *Bollesagor*, Ur det efterlämnade materialet till *Vägen till Klockrike* red. Ingalisa Munck och Georg Svensson, Stockholm, 1983
- Martinson, Harry, *Dikter 1929-53*, Uddevalla, 2004
- Martinson, Harry, *Längs ekots stigar – ett urval efterlämnade dikter*, 1978
- Martinson, Harry: *Naturessäer (Svärmare och harkrank, Midsommardalen, Det enkla och det svåra, utsikt från en grästuva 1937, 38, 39, 63)*, reviderad uppl. Uddevalla, 2000.
- Martinson, Harry, *Nässlorna blomma*, reviderad uppl. Uddevalla, (2000) 1935
- Martinson, Harry, *Poetiska törnbuskar i mängd – Brev 1929-49*, red. Paula Helgeson, Uddevalla, 2004
- Martinson, Harry, *Resor utan mål* Stockholm, reviderad uppl. (1960) 1932

Martinson, Harry, *Vägen till Klockrike*, reviderad uppl. Värnamo, (1998) 1948

SEKUNDÄRLITTERATUR

Andersson, Gunder "Förord" i Ivar Lo-Johanssons *Pubertet*, reviderad uppl. (2001) 1978

Arvidsson, Rolf, *Fredrik Bööks bibliografi 1898 – 1967*, Stockholm, 1970

Björck, Staffan, "De möjligas konst. Svenska romaner 1948-1949" i *Ord och bild* årg. 58, Stockholm, 1949

Böö, Fredrik, *Bil till Belgien*, Stockholm, 1937,

Böö, Fredrik, *Det rika och det fattiga Sverige*, Stockholm, 1936

Forser, Tomas, *Bööks 30-tal*, Stockholm, 1976

Holm, Ingvar, *Harry Martinson – Myter-Målningar-Motiv*, Stockholm, 1960

Kittang, Atle, "Tematisk kritik" *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. Stockholm, 1997

Lagerroth, Ulla-Britt, "Inledning", *Efter dekonstruktionen – Tolv uppsatser om aktuell litteraturteori*, redaktion för skriftserien: Claes-Göran Holmberg m. fl. Lund, 1994

Linneberg, Arild, "Formalism och strukturalism", *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. Stockholm, 1997,

Lagerberg, Hans, *Ivar & Eyvind*, Uddevalla, 2003,

Lo-Johansson, Ivar, *Asfalt*, Stockholm, 1979

Lo-Johansson, Ivar, *Författaren*, Stockholm, 1957

Lo-Johansson, Ivar, *Gårdfarihandlaren*, ny reviderad uppl. (1990) Nörhavn, 1953

Lo-Johansson, Ivar, *Kungsgatan*, ny reviderad uppl. (1966) Stockholm, 1935

Lo-Johansson, Ivar, *Statarna*, ny reviderad uppl. (1961) Stockholm, 1936-37

Nietzsche, Fredrik, "Den glada vetenskapen" i *Texter i poetik – Från Platon till Nietzsche*, red. Per Erik Ljung & Anders Mortensen, Lund, 1988

Olsoni, Kerstin, "En vandring i förnedring och försoning" Efterskrift till *Vägen till Klockrike*, Värnamo, 1998

Ousbäck, Santos, *Sockentåget – Berättelser från Harry Martinsons barndomsbygd*, ny reviderad uppl. Kristianstad, (1989) 1992

Schönbeck, Henrik, *Modernismens inre tragik – En ekokritisk studie i Harry Martinsons prosa 1932-40*, C-uppsats, Otryckt material, Lunds universitet, 2005

Skei, Hans. H. "Receptionestetik och reader-response-kritik" *En introduktion till den moderna litteraturteorin*, red. Atle Kittang m. fl. Stockholm, 1997

Söderblom, Staffan, *Harry Martinson*, Stockholm, 1994

Whitman, Walt: "Förord till *Leaves of Grass*" *Texter i poetik – Från Platon till Nietzsche*, red. Per Erik Ljung & Anders Mortensen (1855) 1988, 228